

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 803-835

Arnavutça Kur'an Meali Bağlamında Kâdiyânîliğin Mesihlik/Mehdilik Anlayışı

The Mahdist/Messianic Understanding of Qadianism in the Context of

Translation of the Qur'an in Albanian

Abdylkader DURGUTİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi,

İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD

Assistant Professor, Muş Alparslan University,

Faculty of Islamic Sciences, Department History of Islamic Sects

abdulkaderdurguti@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6003-5841

DOI: 10.47424/tasavvur.1274244

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Haziran / June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Durguti, Abdylkader. "Arnavutça Kur'an Meali Bağlamında Kâdiyânîliğin Mesihlik/Mehdilik Anlayışı". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 803-835. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1274244>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Kâdiyânîlik, Mirza Gulam Ahmed'in fikirleri çerçevesinde, 19. yüzyılın sonlarında Hindistan'da ortaya çıkmış bir mezheptir. Gulam Ahmed, müceddid, mehdi, mesih ve nebi gibi mesihanik iddialarla ortaya çıkmıştır. Gulam Ahmed'in kendini kurtarıcı ilan ettiği dönem, İngilizlerin Hindistan'ı işgal etme planları nedeniyle toplumda yaşanan büyük ümitsizlik ve hayal kırıklığının meydana geldiği 18. yüzyıla denk gelmektedir. Gulam Ahmed, cihadın kılıçla değil barışla gerçekleşeceğini söylemiştir. Bunun için de kendisinin Allah tarafından görevlendirildiğini iddia etmiştir.

Gulam Ahmed'in bu iddiaları nedeniyle Kâdiyânîlik İslam dünyasında "İslam dışı" bir mezhep olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle mezhep taraftarları Hindistan dışında başka ülkelere gitmek zorunda kalmışlardır. Gittikleri yerler arasında Balkan ülkeleri de bulunmaktadır. Balkanlarda Kâdiyânî Ahmedîlerin izlerine ilk olarak 1929'da rastlanmıştır. Balkanlarda sosyal organizasyonlar, kitap tercümeleri, insani yardımlar ve eğitim gibi birçok alanda faaliyetler yürütmüşlerdir. 1990 yılında Kâdiyânî Muhammed Zakaria Khan tarafından Kur'ân Kâdiyânî mezhebi görüşleri çerçevesinde Arnavutçaya çevrildi. Bu durum onlar için dönüm noktası olmuştur. Khan, bu mealiyle Balkanlarda Kâdiyânî mezhebinin önemli bir şahsiyeti haline gelmiştir. Bu çalışmada Khan'ın, Kâdiyânî mezhebinin mehdilik ve mesihlik konuları açısından yorumladığı ayetler ele alınmaktadır. O, söz konusu ayetlerde Gulam Ahmed'in mehdi ve mesih olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Yöntem olarak Kâdiyânî kaynakları ve konuyla ilgili bilgi veren klasik İslam kitapları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Kâdiyânîlik, Arnavutça, Kur'ân, Meal.

Abstract

Qadianism is a sect that emerged in India at the end of the 19th century, within the framework of the ideas of Mirza Ghulam Ahmad. Ghulam Ahmad emerged with Messianic claims such as Mujaddid, Mahdi, Messiah and Nabi. The period when Ghulam Ahmad declared himself the savior coincided with the 18th century when there was great despair and disappointment in the society due to the British plans to invade India. Ghulam Ahmad said that jihad

will be realized not by sword but by peace. He claimed that he was commissioned by God for this.

Resulting from these claims of Ghulam Ahmad, Qadianism has been declared a "non-Islamic" sect in the Islamic world. For this reason, they had to go to other countries from India to some Balkan countries. Qadianis were first encountered in the Balkans in 1929. They carried out activities in many areas such as many social organizations, book translations, humanitarian aid and education in the Balkans. The Qur'an was translated into Albanian by Qādiyani Muhammad Zakaria Khan in 1990 within the framework of the views of the Qādiyanī sect. This was a turning point for them. Khan has become an important figure of the Qadiyani sect with this translation of the Qur'an in the Balkans. In this study, we discussed the verses that Khan interpreted in terms of Mahdism and Messianism of the Qadiyani sect. He tries to prove that Ghulam Ahmad is the Mahdi and the messiah in the aforementioned verses. As a method, Qadiyani sources and classical Islamic books that give information about this subject were used.

Keywords: History of Islamic Sects, Qadianism, Albanian, Qur'an, Translation.

Giriş

Balkan ülkelerinde 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Kādiyân Ahmedîlerin davetçilerine ilk olarak 1929'da rastlanmaktadır. Bu dönemde *Novi Bahar* dergisinde Nuriye A. Pašić tarafından kaleme alınan ve İslam dünyası için kurtuluş reçetesi olarak tasvir edilen "Ahmediyye Hareketi"nin, Balkanlardaki varlığının daha erken tarihlere dayandığını göstermektedir. Nuriye A. Pašić, bu yazıda Mirza Gulam Ahmed'in Hz. Muhammed'den sonra İslam'ın en iyi izah eden kişi olduğunu dile getirmiştir. O, Gulam Ahmed'in bilim ile dini uzlaştırdığını, dini aşırılıkları kabul edilebilir sınırlara çektiğini ve İslam'ın hakikatini yaydığını zikretmektedir. Ayrıca İslam'ın neden tecdid edilmesi gerektiğini, müceddidin Allah'la irtibatlı olan bir kişi olduğunu ve Allah'ın, Hz. Musa'nın annesiyle konuştuğu şekilde müceddid ve mehdiyle de konuştuğunu anlatmaktadır. Pašić'e göre Ahmediyye yeni bir mezhep,

kült veya dini oluşum değil İslam'ın kendisidir.¹ Fakat Balkanlarda Kâdiyânî mezhebinin varlığının somut göstergesi doktor Muhammed'in 1937 yılında Kosova'nın Vushtri şehrinde konuşmasıyla kendini göstermiştir. Muhammed, konuşmasında dine aykırı bazı görüşler dile getirdiği gerekçesiyle yerel müftülüklerle şikâyet edilmiştir.²

Kâdiyânîler, Balkanlarda temas kurdukları kişilere Arnavutça ve Boşnakça kitap, dergi ve broşür gibi materyaller dağıtarak öğretilerini yaymaya çalışmışlardır.³ Bosna Savaşı (1992-1995) ve Kosova Savaşı (1998-1999) sırasında Kâdiyânîlerin Avrupa'da bulunan Boşnak mülteci kamplarında ve Arnavutluk'ta bulunan Kosovalı mülteci kamplarında aktif çalışmalar yürüttükleri bilinmektedir.⁴ Bu kamplarda gıda yardımları ile birlikte dini bilgilerin yer aldığı broşür ve kitaplar dağıtmışlardır.⁵

Balkanlarda Kâdiyânîlerin en önemli temsilcisi Muhammed Zakaria Khan'dır. Zakaria Khan, Priştine Üniversitesi Filoloji (Şarkiyat) Fakültesi Arnavut Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuş Pakistan uyruklu bir öğrencidir. Kendisi 1997 yılında katılmış olduğu yerel bir televizyon programında Arnavutların geleneksel İslam anlayışında büyük sorun olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin Hz. Muhammed'e indirilen sahih İslam anlayışını temsil ettiğini, dolayısıyla herkesin bu dini yorumu benimsemesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Kumanova (Kuzey Makedonya) halkı, Zakaria Khan'ın bu söylemlerinden rahatsız olmuş ve onu yerel müftülüklerle şikâyet etmiştir.⁶

¹ Nurija A. Pašić, "Ahmadija pokret", *Novi Behar* 22 (1929), 348-349.

² Nexhat Ibrahimî, "Kadijanistët dhe Ahmedistët", *Edukata Islame* 81 (2006), 259-260.

³ Kâdiyânîlerin Balkan Müslümanları üzerindeki etkisi sadece orada yaşayan insanlar üzerinde değil aynı zamanda Avrupa'da yaşayan Boşnak ve Arnavut Müslümanlar üzerinde sürmüştür. 1988'li yıllarda rastlanan durumlar arasında batıda çalışan Balkan Müslümanlarının zaman zaman yerel müftülüklerin kayıtlarından isimlerini silinme talepleri olmuştur. Bu kişiler Kâdiyânî-Ahmediyye mezhebinin tanıdıkları ve bu mezhepte "hakikati" buldukları ifade ederek isimlerini silmelerini talep etmişlerdir. bk. "Ahmedijska sekta u Bosni ve Hercegovini", *Ahmedijska sekta u Bosni i Hercegovini*, 2005.

⁴ Kâdiyânîlerin "Humanity First" isimli insani yardım kuruluşu Balkanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. bk. *Humanity First Kosova* (Erişim 30 Haziran 2022).

⁵ "Ahmedijska sekta u Bosni ve Hercegovini".

⁶ Jusuf Zimeri, *Përkthim i falsifikuar i Kur'ânit në gjuhën shqip* (Erişim 25 Şubat 2020).

Kādiyāniler, dünyada yaygın olarak konuşulan dillerin tamamına Kur'ân-ı Kerimi tercüme etmişlerdir.⁷ Arnavutça ilk olarak Zakaria Khan tarafından, 1990 yılında uzun zamandır üzerinde çalıştığı Arnavutça Kur'ân mealini yayımlamıştır. Arnavut dünyasında Khan'ın mealı dördüncü tam mealı olarak yer almıştır. Bu meal hem Arnavut olmayan biri tarafından yapılmış olması hem de Kādiyānî bir davetçi tarafından meal/tefsir yapması tepki toplamıştır. Bu nedenle Khan'ın bu mealı Arnavut araştırmacıları tarafından kasıtlı olarak Kur'ân'a ve genel olarak İslam'ı tahrif etmek amacıyla yapılmış bir ilmi çalışma olarak değerlendirilmiştir.⁸

Khan, Kur'ân mealini orijinal dili Arapçadan tercüme ettiğini söylemiştir.⁹ Ancak Arnavutça Kur'ân mealleri üzerinde çalışanlara göre Khan'nın mealı Arapçadan değil İngilizceden tercüme etmiş olabileceği değerlendirmişlerdir. Bunlara göre Khan Arnavutçayı sonradan öğrendiği için Arnavutça ifadeler ile ilgili ciddi sıkıntıları olduğunu ve onun mealı Mevlana Muhammed Ali'nin İngilizce mealine dayandığını ifade etmişlerdir.¹⁰ Ancak böyle bir kanaate varmak için bu iki mealı -Khan'ın Arnavutça Kur'ân mealı ile Muhammed Ali'nin mealı- mukayese edecek herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Zira İngilizceden tercüme olduğunu zikredenlerin geneli onun Şarkiyat bölümünden mezun olduğunu ve dini bilgiler konusunda yeterli olmadığını ifade etmekle yetinmişlerdir.¹¹ Kanaatimizce Khan, farklı meallerden yararlanmış olabilir ancak, Arnavutça Kur'ân mealinin ekseriyeti tercüme değil kendi şahsi açıklamalarıdır. Ayrıca kendisi Kādiyānîliğin hangi koluna mensup (Kādiyān mı Lahor mu) olduğundan bahsetmez. Ancak Khan'ın mealinin

⁷ Hüseyin Yaşar, "Kādiyānilerin Almanca Kur'ân Tercümeleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 197.

⁸ Feti Mehdiu, *Perkthimët e Kuranit në Gjuhen Shqipe* (Üsküp: Logos-A, 1996), 79; Emin Behrami, *Qasje studimore rreth katër përktimeve të Kur'ânit në gjuhën shqipe* (Prishtinë: Grafika Reznici, 1997), 585; Zymer Ramadani, "Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur'ân Mealleri", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2006), 245.

⁹ Muhammed Zakaria Khan, *Kurani i Shenjtë* (UK: Islam International Publications, 1990), IX.

¹⁰ Mehdiu, *Perkthimët e Kuranit në Gjuhen Shqipe*, 79; Behrami, *Qasje studimore rreth katër përktimeve të Kur'ânit në gjuhën shqipe*, 585; Ramadani, "Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur'ân Mealleri", 245.

¹¹ Mehdiu, *Perkthimët e Kuranit në Gjuhen Shqipe*, 79; Behrami, *Qasje studimore rreth katër përktimeve të Kur'ânit në gjuhën shqipe*, 585; Ramadani, "Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur'ân Mealleri", 245.

takdim kısmında Kâdiyânî liderlerine desteklerinden dolayı teşekkür etmesi, Mesih'in üçüncü halifesi olan Mirza Nasir Ahmed, kendi hocası Mir Daud Ahmed'e ayrıca teşekkür etmesi ve bu yola girmesine vesile olan Müslüman Ahmedi Cemaatı'nın lideri dördüncü halife Mirza Tahir Ahmed'in ismini zikretmeyi ihmal etmemesi gibi hadiseler nedeniyle kendisinin Lahor Ahmedîler'den değil Kâdiyân Ahmedîler'den olduğu söylenebilir.¹² Bütün bunlar gösteriyor ki Khan'ın meali Muhammed Ali'nin tercümesi değil Khan'ın mezhep hakkında yapmış olduğu kendi yorumlarıdır.

Khan'ın Kur'ân mealinde yer alan yorumlar, Kâdiyânî mezhebinin dini anlayışını anlama adına önemli bilgiler içermektedir. Mealinin bin dört yüz otuz iki dipnot bulunmaktadır. Bu dipnotlardaki yorumlarında Zekeria Khan'ın Kâdiyânîlik anlayışını görmek mümkün olur. Bunun için bu çalışmanın amacı bir Kâdiyânî meali ile diğer mealleri veya tefsirleri mukayese etmek değil, Kâdiyânîlilerin Arnavutça Kur'ân mealindeki mesihlik ve mehdilik anlayışları tespit etmektir.

Khan'ın meali, orijinalinde ve tercümesinde yer alan her ayet ayrı olup konu üzerine yapılan yorumlar aynı sayfanın sonunda yer almaktadır. Sûrelerin sıralanması diğer meallerle aynıdır, ayetlerin numaralandırılması ise besmele sûrenin ilk ayeti kabul edildiği için sûreler ikinci ayeti ile başlamaktadır. Çalışmamızda hem sûrelerin sıralanmasında hem de ayetlerin numaralandırılmasında Khan'ın tercümesine bağlı kalmaya özen gösterilmiştir.

1. Zakaria Khan'ın Kur'ân Tasavvuru ve Meal-Tefsir Yöntemi

Zakaria Khan'a göre Kur'ân Allah'ın kelimidir ve Allah tarafından Hz. Peygamber'e peyderpey indirilmiştir. Ancak o, vahyin farklı mertebeleri olduğunu düşünmektedir. Şûrâ sûresi 52. ayette üç vahiy şeklinden bahseder. Khan, bunların ilk ikisini peygamber dışındaki diğer insanların da tecrübe edebileceğini düşünmektedir. Ona göre vahyin ilk mertebesi, keşf "uyanırken bir konuşmayı duymak" ya da kalbe doğan fikir ve düşüncedir; bu da bütün insanların ortak tecrübesidir. İkincisi Allah'ın vasıtasız olarak biriyle konuşmasıdır ki bu da ilham, keşf veya müşahede ile mümkündür. Üçüncüsü vahyin en mükemmel olanı bir elçi (Cebrail) göndermesidir. Vahyin bu son mer-

¹² Khan, *Kurani i Shenjtë*, IX.

tebesi peygamberlere mahsustur ve bu sona ermiştir. Diğer iki mertebe ise devam etmektedir. Bunu da Hz. Musa'nın annesi, Hz. İsa'nın havarileri gibi peygamber olmayan bazı insanlar tecrübe etmiştir.¹³ Kâdiyânîlikte vahyin bu mertebesinin ön plana çıkarılmasının nedeni Gulam Ahmed'in vahye aracılık etmekle görevlendirildiğini ispat etmek amacı olduğu düşünülmektedir.

Khan'a göre Kur'ânı Kerîm son derece zengin kelime hazinesine sahiptir. Kur'ân'ın başka dillere tercüme edilmesinin birçok zorluğu ve engeli bulunmaktadır. Buna rağmen Khan, mealinde orijinal metne bağlı kalmaya çalıştığını ve Kur'ân ayetlerini lafzî çeviri tekniğine göre tercüme ettiğini bildirmiştir. Bunun yanında Arnavutça çeviriyi olabildiğince anlaşılır hale getirmeye çalıştığını dile getirmiştir.¹⁴ Khan, Allah'ın kelimasına harici bir yorum katmamak ve onu mümkün mertebe yorumlardan uzak tutmak için lafzî yöntemi tercih etmiştir. Ağırlıklı olarak lafzî anlamı esas almış, izaha muhtaç hususları ise dipnotlarda açıklamıştır. Ayrıca her sûrenin başında o sûrenin genel muhtevası, nüzul dönemi, sebebi, kendisinden önceki ve sonraki sûreyle irtibatı hakkında da kısa bilgi vermiştir.

Khan, Kur'ân'ın evrensel bir bakış açısıyla tercüme edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayetleri yorumlarken esbâb-ı nüzula hapsedilmemesi gerektiğini, ayetlerin tarihselliğe hasredilmesi neticesini doğuracağı düşüncesiyle bu tavra mesafeli durulması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak kendi fırkasına özgü bir anlayış ve inanış söz konusu olduğunda hadis ve rivayetleri fazlasıyla kullanmıştır. Hatta bazen sıhhati konusunda problemlili rivayetlere bile büyük önem atfetmiştir. Örneğin Cuma sûresinin 4. ayetinin tefsirinde naklettiği rivayet bu türdendir; *وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ* "Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir)." ayetindeki ifadenin mehdiiyi işaret ettiğini, bu kişinin de Fârisî olduğunu ve "Eğer din, Ülker Takımyıldı-

¹³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 906. Vahyin bu mertebeleri Maulana Muhammed Ali de aynı şekilde tefsir etmiştir. bk. Maulana Mhammed Ali, *The Religion of Islam: A Compherensive Discussion of The Sources, Principles and Practices of Islam* (Lahore, 1990), 17-22; Hadiye Ünsal, *Tefsirde heterodoksi: Kâdiyânîlik ve Kur'ân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 45-47.

¹⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, IX.

zında bile olsaydı, Fars'tan bazı kimseler ona ulaşış alabileceklerdi.”¹⁵ rivayetini nakletmiştir.¹⁶

Khan'ın mealinin en dikkat çeken yönü zâhirî-bâtînî yorumudur. Birçok kelimâî ayetlerin tefsirindeki zâhirî yorumlardan sonra kimi zaman mutedil işârî kimi zaman da bâtinî İsmâîlî te'villerle aynı dozdaki yorumlara sahiptir. Ayetlerin zâhirî anlamı ile kastedilen genellikle peygamber ve sahabe iken bâtinî yorumlar ile kastedilen ise Mirza Gulam Ahmed ve takipçileridir. Örneğin, Şems sûresi 1-2. ayetlerde geçen *إِذَا تَلَّيْهَا وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَّيْهَا وَالشَّمْسُ وَضُحِّيْهَا* ifadesinde Güneş'in Hz. Muhammed'i, Ay'ın ise mehdiyi temsil ettiğini dile getirmiştir. Zâhiri olan Güneş gündüzü aydınlatır; Ay ise mehdi gibi geceyi yani bâtinî olanı aydınlatır.¹⁷ Gulam Ahmed'in mesihanik görüşlerini Kur'an üzerinden bâtinî yorumları esas alarak açıklamaya çalışmıştır.

2. Arnavutça Kur'ân Mealinde Mirza Gulam Ahmed Profili

Khan, mealinde Gulam Ahmed'i beklenen kurtarıcı olarak tasvir etmektedir. Bu kurtarıcı için farklı kavramlar kullanmaktadır. Müceddid, mehdi, mesih, peygamber ve nebi bunların başında gelmektedir. Ancak bu kavramların tam olarak neye karşılık geldiği konusunda bir bilgi vermez. Khan, her ne kadar bu kavramları sistemli olarak kullanmamış olsa da Mirza Gulam Ahmed'in iddiası müceddidlikle başlamış ve nübüvvetle son bulmuştur. Bunun için Mirza Gulam Ahmed'in profilini araştırırken Kâdiyânîlik geleneğindeki bu iddialar esas alınmıştır.

3. Müceddidlik İddiası ve Bin Yıllık Fenomeni

Hint alt kıtasında çeşitli din ve inançlarda Allah'la irtibata işaret eden müceddidlik gibi mefhumlar oldukça rağbet görmüştür. Bu coğrafyada tarih boyunca, müceddidlik iddiasında bulunan çok sayıda kişi çıkmıştır.¹⁸ Mirza

¹⁵ Buharî, "Tefsir" 62, (No. 4897); Tirmizi, "Tefsir" 44, (No. 3261).

¹⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1048.

¹⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1166; Bâtînî yorumların dahil edildiği bir örnek de evrenin yaşamı ve kıyamete ne kadar zaman kaldığını ile ilgilidir. bk. Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1083.

¹⁸ bk. Halide Rumeysa Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedîlerin Mirza Gulam Ahmed Telakkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 125; Örneğin Şahruh'un (ö. 1447) İslamlaşma ve Sünnileştirme politikası izlemesinden dolayı müceddid unvanı verilmiştir. Şahruh'un müceddid olduğuna dair iddialar için bk. M. Şamil Yüksel,

Gulam Ahmed, 1885 yılında 46 yaşında iken h. 14. asrın müceddidi olarak Allah tarafından görevlendirildiği iddiasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁹ Ona göre kendisi, h. 14. yüzyılın başında Allah tarafından dinini yenilemek üzere gönderilmiştir ve üstelik ondan başka bir kimse de, bu yüzyılın müceddidi olduğunu iddia ve ilan etmemiştir.²⁰

Gulam Ahmed'in yettiği Pencap eyaleti Gazneliler döneminin ilk Müslüman bölgesidir ve burası Hindistan'ın diğer yerlerinden çok daha fazla Fars-İslam geleneğinin tesiri altında kalmıştır. Bundan dolayı Arap-İslam geleneğinden farklı bir görüntü çizmiştir. Dolayısıyla müceddidlik iddiasında yaşadığı coğrafyanın dini geleneğinin büyük etkisi olmuştur.²¹

"Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti", *Tarih Okulu Dergisi* 2009/V (01 Aralık 2008); İmam Rabbânî, İkinci Bin Yılın Müceddidi olarak görevlendirildiği kanaati de genel olarak kabul görmüş ve kendisi Müceddid-i elf-i sani unvanı verilmiştir. bk. Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/194-195; Ekrem Sağıroğlu, *İmam-ı Rabbani Hayatı Cihadı Eserleri* (Yasin Yayınevi, 2007); Babürlü Sultanı Evrengzib (1618-1707) İslam toplumunu yenide tesisi açısından bir tecdid düşüncesine kaynaklık etmiştir. 18. yüzyılda Hindistan'da Müslümanların hakimiyetinin fiili sona ermesi sömürge devletlerin işgalleri başlamasıyla tecdid sesleri yeniden yükselmeye başlamıştır. Şah Veliyullah Dihlevî, kendisi müceddid olduğunu sarahaten ifade etmiştir. Aydın Ahmet, *Şah Veliyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 1, 10, 13; Ardından Seyyid Ahmed Barelvî de (1786-1831) İngilizlere karşı cihadı savunması müceddid olarak benimsenmiştir. 19. yüzyılda sömürge devletlerin varlığı devam etmesi nedeniyle mevcut durumu değiştirebilmek için yeni tecdid tasavvurunun gelişmesine neden olmuştur. Bu seferki tecdid salt dini değil aynı zamanda siyasi de olmuştur. Dolayısıyla dini anlamda yenilenme siyasetle karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde per çok müceddid çıkmıştır. Muhammed Kasım, Nezir Hüseyin, Diyobandî Raşid Ahmed, Ahmed Rıza vb. ancak bunların en önemlisi Mirza Gulam Ahmed olmuştur. Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedilerin Mirza Gulam Ahmed Telakkisi*, 125-128'den özetlenmiştir.

¹⁹ Mirza Gulam Ahmed, *Barakât al-Dua, Rûhânî Khazâ'in* (London, 1984), 36-37; Mirza Gulam Ahmed, *The Essence of Islam*, ed. Munawar Ahmed Saed, çev. Chaudhry Muhammad Zafrullah Khan (UK: Islam International Publications, 2006), 4/30-33.

²⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Kadiyanîlik* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 47.

²¹ Gulam Ahmed'in küçük yaşlarından itibaren mistik boyutu olan, sûfi eğilimli karaktere sahip olmuştur. Ezoterik öğretinin baskın bir şekilde Mirza Gulam'de tezahür etmiştir. Onun Allah'la irtibat kurmanın gençlik yıllarından itibaren başladığını iddia etmiştir. Özellikle 1861 yılından itibaren Allah'tan ilham almaya başlamış ve önceden haber veren gaybî bilgilere sahip olduğunu ileri sürmüştür. bk. Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedilerin*

Gulam Ahmed'in müceddidlik iddiası, tasavvufi ve bâtinî yönü ağır basan İslami anlayışlardan çok farklı değildir.²² Çünkü İslam geleneğinde kabul gören alimlerin peygamber varisleri oldukları, ümmetin alimlerinin İsrailoğullarının peygamberlerine benzediğine dair rivayeti dikkate almıştır. Bu rivayeti tevil ederek nebilik ile irtibatlandırmıştır. Müceddidliğinin geleneksel çizgiden farklı olduğunu düşündürse de sûfi gelenekle uyumlu olmuştur.²³ Gulam Ahmed'in müceddidliğini İslam geleneğinden ayıran en önemli taraf, tecdidin kesbî değil vehbî olduğunu iddia etmesidir. Müceddidliği bu şekilde yorumlaması Allah tarafından seçilip gönderildiği iddia etmesidir. İlahi seçilmişlik düşüncesine sahip olması nedeniyle de toplum kendi çabasıyla ıslah olamayacağını dolayısıyla Allah tarafından seçilen birisi tarafından ıslah edebileceğini iddia etmiştir. Bu görüşüyle sûfi gelenekten ayrılmıştır. Çünkü sûfi gelenekte müceddidlik kesbî bir durumdur. Gulam'ın tecdidi vehbî olarak telakki etmesi, onu hem sûfi hem de neo-selefi oluşumlardan ayırmıştır.²⁴ Tecdidi vehbî olarak değerlendirmesinin nedenlerinden birinin siyasi nüfuzunu artırmak istemesine dayandığı söylenebilir. 18. asırdan bu yana Hint alt kıtasında ortaya çıkan tecdid hareketleri emperyal güçlere karşı ayaklanma,

Mirza Gulam Ahmed *Telakkisi*, 130; Mirza Gulam Ahmed, *Tadhkirah* (Surrey Islam International Publications, 2009), 3-30.

²² Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021), 2/267-269.

²³ Müceddid, mehdi ve diğer kurtarıcı kişilerin karizmasını inşa eden en önemli unsurlardan bir de Tasavvuf'ta *velâyet*, *sahibüzzaman*, *gavs*, *kutub*, ve bunun türevleri olan *kutub'l-vakt*, *kutub-i âlem*, *kutub'l-aktab*... anlayışı kurtarıcı fikri ortaya çıkmasına etkisi olmuştur. bk. Ahmet Yaşar Ocak, "İslâm Tarihinin Mitolojik Kültürden Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdîlik ve Mehdici Hareketler", *Beklenen kurtarıcı inancı* (İstanbul: Kuramer, 2017), 23-30.

²⁴ Gulam Ahmed, *Barakât al-Dua, Rûhânî Khazâ'in*, 36-37; Gulam Ahmed, *The Essence of Islam*, 4/30-31; Gulam'ın tecdid hareketine siyasi yönüne de sahiptir. Hint Alt-Kıtasında bulunan tecdid hareketleri genellikle sömürge karşıtları olmuştur. Ancak Gulam İngilizlerle iyi ilişkiler geliştirmeyi dinî bir gereklilik olarak savunmuştur. Onun bu düşüncesi muhtemelen Seyyid Ahmed Han'ın (1817-1898) "Britanya Hükümeti'ne bağlılık ve eğitim" olarak tanımladığı ıslah çalışmalarıyla benzerlik arz etmektedir. Durmuş Bulgur, "1850-1900 yılları arası Hind Yarımadası'ndaki İslâmî fikir akımları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 14 (2002), 196-198.

diriliş ve cihat ilan ederek fiili bir mücadeleye dönüşmüştür.²⁵ Gulam ise aksine cihatsız, mücadelesiz bir tecdiden bahsetmiş ve bunun Allah'ın emri olarak vehbî bir durum olduğunu iddia etmiştir.

3.1. Khan'ın Mealinde Müceddidlik Anlayışı

Kur'an'da doğrudan müceddid ifadesi yer almıyorsa da İslam geleneğinde bu fikir her zaman hâkim olmuştur. Khan'ın mealindeki bazı yorumlarda her bin yılda bir müceddidin geleceği fikri görülmektedir. Örneğin, Khan'ın yorumuna göre Burûc sûresinin 1-2. ayetlerinde yer alan *burûc* kelimesi Hz. Muhammed'in ümmetinden oniki müceddidi temsil etmektedir. Her yüzyılın başında peygamberin haber verdiği üzere birer müceddid ortaya çıkacaktır. Bu yoruma göre; ayette yer alan وَالْيَوْمَ الْمَوْعُودِ vaat edilen gün ile kastedilen şey müceddidin yani mehdinin zuhurudur. Sûrede yer alan قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ile kastedilen kesim mehdinin takipçileridir. Onun takipçilerinin de muhalifler tarafından zulüm göreceği haber verilmektedir.²⁶

Mealinin birçok yerinde “müceddid” veya “ilahi reformcu” ifadesi yer almaktadır. Ayetlerde karanlık-aydınlık, gece-gündüz, ölü-diri gibi mecazi ifadeler olsa da Khan'ın yorumuna göre bunlar doğrudan müceddid ile alakalıdır. Ölü toprağın dirilmesi tabirinden, mecazi olarak bahsedilse de Khan'ın yorumuna göre bunlar doğrudan müceddidi kastetmektedir. Rum sûresinin 52. ayetinde geçen فَأَنْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ifadesi Allah ölü toprağı yağmur yağdırarak dirilttiği gibi peygamberler veya müceddidler aracılığıyla da bir toplumu ruhen dirilttiği anlamını taşımaktadır.²⁷ Enam sûresinin 100. ayetinde müceddid yağmura benzetilmektedir. Yağmur yağdığında topraklar çiçek açar ve onunla birlikte bitkiler yeşerir. Müceddid geldiğinde ona tabi olanlar manevi gelişme sağlar, ruhen ölü olan toplum manen dirilir. Tabi olmayanlar ise bu ilerlemeyi kat edemez ve yağmursuz toprak

²⁵ bk. Eyyüp Said Kaya, “Batı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid”, *Batı Gözüyle Tecdid İslam Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 13-35; İslam dünyası 18. ve 19. yüzyıllar boyunca pek çok farklı ihya, ıslah ve tecdid hareketine sahne olmuştur. bk. John Obert Voll, “Tecdid ve Islah Temelleri: 18.ve 19. yüzyıllarda İslâmî Hareketler”, çev. Büşra Kaya, *Batı Gözüyle Tecdid İslam Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 39-50.

²⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1148.

²⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 752.

gibi ölü kalır.²⁸ Ayrıca Duha sûresinin 4. ayetinde مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى “Allah seni bırakmadı ve sana darılmadı.” ibaresini ise evrene ne zaman karanlık çökerse Allah nuruyla onu aydınlatacaktır şeklinde yorumlamıştır. Burada Allah, manevi olarak İslam nurunu muhafaza edecek müceddid ve alim göndereceğini ifade etmiştir.²⁹ Tıpkı Furkan sûresinin 48. ayetinde olduğu gibi وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّهَارَ إِذَا تَجَلَّىٰ sizin için geceyi bir örtü kıldı, uyku dinlenme hali, gündüz vaktini diriliş ortamı yapan Allah'tır. Ayetin anlamı ise “gece” müceddidin gelmeden önceki karanlık dönemi, “gündüz” ise müceddidin geleceği şafağı temsil etmektedir.³⁰ Leyl sûresinin 1. ayetinde دُنْيَا كَانَتْ كَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ دُنْيَا كَانَتْ كَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ دُنْيَا كَانَتْ كَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ دُنْيَا كَانَتْ كَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ dünya karanlık çöktüğünde bir müceddidin geliş zamanı olduğunu bildirmektedir.³¹ Ardından Kadir sûresinin 6. ayetinde bir müceddid geldiğinde هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ insanlara müceddidin zuhuru ile tatmin edici manevi bir huzur oluşur şeklinde değerlendirir. Şafak ise çile ve meşakkatli gecenin geçmesi ve hakikatin gün yüzüne çıkması anlamı taşımaktadır.³² Aynı şekilde Târik sûresinin 2. ayetinde الطَّارِقِ ibaresi şafakta ortaya çıkan yıldızdır. Bu yıldız mehdinin gelişi ve İslam'ın aydınlık geleceğinin habercisidir.³³

Kurtarıcı bekleme fikri diğer dinlerde ve mezheplerde olduğu gibi dünya hayatı ve düzeni ile ilişkilidir. Dinlerin genelinde kurtarıcı inancı vardır. Dünyada adaletsizlik, zulüm, ahlaksızlık ve putperestlik yayıldığında Allah tarafından insanları tekrar doğru yola iletmek için her bin yılda bir kurtarıcı gönderileceğine inanılmaktadır.³⁴ Örneğin Khan, Secde sûresinin 6. ayetinde يَوْمَ يَخْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ ifadesini bir gün İslam'ın Allah katına yükseltileceği şeklinde tercüme eder ve bu yükselme müceddidin gönderilmesiyle *diriliş* anlamını ifade etmektedir. Devamında كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ ifadesi ise sizin “hesabınıza göre bin yıl tutan” tercümesi ile de müceddidin gelişini ve bin yıllık fenomenini temellendirmeye çalışmaktadır. Yani bâtinî yorum olarak bin yıl zayıflık dö-

²⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 247.

²⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1172.

³⁰ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 659.

³¹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1167.

³² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1181.

³³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1151.

³⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, VI.

neminden sonra Allah'ın müceddidi göndereceğini belirtmektedir.³⁵ Khan'a göre İslam'ın yüzyıllar boyunca karşılaşacağı en ciddi krizlere bu ayette işaret edilmektedir. Peygamber, İslam'ın ilk üç asrının gelişme çağı olacağını bildirmiştir. Böylece İslam, ilk üç asırdan sonra zayıflamaya başlamıştır. Bu ayetin yorumuna göre İslam'ın yıkımı (gerilmesi) bin yıla kadar devam edecektir. Buna göre h. 13. yüzyılda İslam harap ve bozulmuş bir din haline gelecektir. Nitekim İslam'ın başına gelen de budur. O zaman İslam'a yeni bir hayat ve ivme kazandıracak olan vadedilen müceddid, mesih veya mehdinin gelmesi gerekir. Böylece 14. asırda Kur'ân'ın dolaylı olarak, Hz. Muhammed'in ise doğrudan müjdelediği müceddid, mehdidir. Bu kişinin ise İslam'ı dünyanın her yerine yaymaya çalışan Ahmediyye Müslüman Cemaati'nin lideri olduğunu söylemiştir.³⁶

Khan, Nisa sûresinin 70. ayetinin tefsirinden bahsederken Müslümanların manevi gelişimini ancak bu dört yolla gerçekleştirebileceğini öne sürmüştür. Ayette yer alan bu kişiler; *الْمُرْسَلِينَ وَالْمُؤْتَمِرِينَ وَالشُّهَدَاءَ وَالصَّالِحِينَ* peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerdir. Eğer bunların yolları takip edilirse Müslümanlar manevi olarak peygamberlerin derecesine yükselebilirler. Khan'a göre kişi her ne kadar peygamberlerin derecesine yükselebiliyorsa da şer'an Hz. Muhammed'in şeriatına bağlı kalması gerekmektedir. Bu manevi yükseliş yeni bir şeriata veya yeni bir dine tabi olmak değildir. Eski şeriatın yenilenmesi ve tecdid edilmesi ile alakalıdır. Yine Khan'a göre birçok müfessir ve âlim Kur'ân'da dolaylı olarak, hadislerde ise doğrudan mehdilik ve müceddidlik vurgusunun yapıldığını düşünmektedir. Bizzat Hz. Peygamber dört farklı yerde *Nebiyullah*'ı müjdelemiştir.³⁷ Müellifin yorumlarına göre müceddidlik, mehdilik ve nebilik manevi gelişim ile elde edilebilmektedir. Bu bakımdan Al-i İmran sûresinin 80. ayetinde *rabbaniyyun* ibaresi birçok anlamı barındırmaktadır. Bununla birlikte asıl olan takva ehli, ilahi bilgi sahibi ve müceddid gibi anlamların olduğunu zikretmektedir.³⁸ Bütün bunlar gösteriyor ki Khan, ken-

³⁵ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 763.

³⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 763.

³⁷ Yazar bu dört yer ile ilgili Sahih-i Müslim'i kaynak göstermektedir. Ancak konu ile ilgili hangi hadis olduğunu zikretmez.

³⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 110.

di taraftarlarını hakim tutmak, onlara moral ve güç vermek için batınî tevellere aşırı derecede baş vurmuştur.

3.2. Khan'ın Mealinde Mehdilik/Mesihlik Anlayışı

Gulam Ahmed, 1890 yılında Hıristiyanlar tarafından geleceğine inanılan İsa-Mesih olduğunu iddia etmiştir. Mesihlik iddiasını mehdilik kapsamında değerlendirdiği için çalışmada mesihlik ve mehdilik aynı başlık altında incelenmiştir. O, Kur'ân mealinde mesih ve mehdiyi aynı kişi olarak ele almıştır. Nitekim Gulam Ahmed'e göre Müslümanların bekledikleri "Mehdi ve Mesih", aynı kişidir ve o da kendisidir. Hem Hz. Muhammed, hem de Hz. İsa'nın ruhunu taşıdığını iddia etmiştir.³⁹ Gulam Ahmed, mesihlik ile mehdilik kavramını ahir zamanda Müslümanlar tarafından gelmesi beklenen kurtarıcı olarak tanımlamıştır.⁴⁰

Khan'ın mehdinin gelişiyile ilgili gerekçeleri müceddidinkiyle aynıdır. Bu gerekçeler İslam'ın zayıflamış olması, Müslümanlara yönelik zulmün artmasıdır. Ayrıca mealinde mehdinin gelişiyile ilgili zikredilen gerekçelerin başında, çarpık din anlayışını düzeltmek gelmektedir. Furkan sûresinin 53. Ayetinde *وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا* ibaresini "inanmayanlar karşı Kur'ân'la büyük cihat yap" şeklinde tercüme etmiştir. Khan, bu ayetin tefsirinde gerçek cihadın, silahla, kılıçla ve şiddetle olmayacağını, asıl cihadın barışla ve entelektüel çabayla olacağını uzun uzadıya izah etmiştir.⁴¹ Ayetin tefsirini ise Hz. Peygamber'in, ahir zamanda yanlış dini yorumların çıkacağını ve Allah'ın bunu düzeltmek için ümmetinden bir mehdi göndereceğini müjdelediği şeklinde yapmıştır. Mehdi, yanlış dini anlayışlara karşı Kur'ân'la cihat edecektir.⁴² Zuhruf sûresinin 64. ayetinde *وَلَمَّا جَاءَ عِيسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ* "İsâ sağlam kanıtlarla geldiğinde." ibaresi mehdinin gelişiyile ilgilidir ve mehdi ortaya çıktığında, Müslüman toplumdaki mezhepleri ve yanlış dini anlayışları ortadan kaldırmak olacaktır.

³⁹ Fığlalı, *Kadiyanîlik*, 52-53.

⁴⁰ Mirza Gulam Ahmed, "The Messenger of the Latter Days", *Review of Religions* 1 (1907), 1-24.

⁴¹ Ayrıca cihat meselesinin kendileri ile diğer Müslümanlar arasında en önemli tartışma konusu olduğunu zikretmektedir. Hatta en önemli konunun bu olduğu söylenebilir. Çünkü Khan'a göre Kâdiyânîlerin diğer Müslümanlar tarafından marjinal bir mezhep olarak kabul edilmesi en önemli mesele olan cihadı farklı bir şekilde yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. bk. Khan, *Kurani i Shenjtë*, 660.

⁴² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 661.

Mealinde, kendisine mesihlik görevinin bizzat Hz. Muhammed tarafından tevdi edildiğini zikretmekte fakat bunun ne zaman gerçekleştiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.⁴³ Zuhruf sûresinin 64. ayetinin tefsirinde bu fikri temellendirmek için herhangi bir rivayet nakletmeden Buhari'yi kaynak göstermektedir.⁴⁴

İnfitâr sûresinin başındaki ayetlere yaptığı yorumlara göre mehdinin geliş amaçlarından biri de haçı kırmaktır. Mehdi, bundan sonra Hıristiyanlıkta teslis inancının batıl oluşunu gün yüzüne çıkartacak ve Hıristiyanlığı çökertecektir.⁴⁵ Aynı sûrenin 1. ayetindeki إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ “Gökyüzü yarıldığında.” ibaresini, mehdiden önce dünyada zulmün yayılacağını, hatta Allah'ın dünyayı yok etmeye karar vereceği şeklinde tefsir etmektedir.⁴⁶ Bu zulümlerin ve olumsuzlukların mehdinin zuhur etmesiyle sona ereceğini ifade etmektedir.⁴⁷

Mealde Mirza Gulam'a Hz. Muhammed'in ümmeti için kurtarıcı olduğu gibi aynı zamanda onun yaşadığı zulümleri aynı şekilde yaşayacağına dair bir profil oluşturulmuştur. Kasas sûresinin 57. ayetinde إِنَّ تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ تَتَّخِطَفُ مِنْ أَرْضِنَا “Biz seninle beraber doğru yola uyarsak yurdumuzdan sökülüp atılırız.” diyen Kur'an'ın ilk muhatabı müşriklerdir.⁴⁸ Khan ise bu ayeti, bütün peygamberlere karşı gösterilen evrensel bir tepki olarak yorumlamıştır. Zamanında Hz. Muhammed'e ve ashabına karşı çıkanlar, bugün mehdiye ve ashabına da karşı çıkmaktalar. Peygambere yapılan zulmün aynısı mehdiye de yapılmaktadır. Önceki peygamberlerin başına gelenler bugün mehdinin ve takipçilerinin de başına gelmektedir. Hz. Muhammed'in aile ve arkadaşları gibi, Ahmediyye Cemaati'nin üyelerinin evlerinin yakıldığını, mallarının yağmalandığını, çocuklarının öldürüldüğünü ve cesetlerinin mezarda çıkarıldığını iddi etmektedir. Bütün bunların mehdinin gelişinin ayak izleri olarak

⁴³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 916 Yazar konu ile ilgili Buhari'den rivayet nakleder. Ancak rivayet ile ilgili herhangi bilgi nakletmez.

⁴⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 916.

⁴⁵ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1139.

⁴⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1139.

⁴⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 519.

⁴⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlatü'l Kur'ân*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 11/72.

görmektedir.⁴⁹ Khan, Kādiyânîlere kimlerin bu zulmü yaptığını söylememektedir. Fakat İslam dünyasında azınlık statüsünde olduklarından, bir mağduriyet oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Burada “çocukların öldürülmesi, evlerin yakılması” gibi ifadeler yer alsa da bu tür hadiselerin yaşanıp yaşanmadığı konusunda herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Khan'ın, Kādiyânîlerin çeşitli şekillerde diğer Müslümanlar tarafından mağdur edildiklerini savunduğu söylenebilir.

Khan'a göre mezkûr ayette mehdinin gelişinden sonra toplum iki kısma ayrılacaktır. Bir grup, onları kabul ederken diğer grup reddecektir. Khan, mealinde Allah'ın bu iki grubun davranışlarını anlattığını öne sürmektedir. Buna göre peygamber ve mehdiyi kabul edenler zulme ve hakarete uğrar, kendilerine asılsız ithamlarda bulunulur, öldürülür, evleri yakılır ve toplumsal boykotun kurbanı olurlar. Buna rağmen onlar Allah yolunda sabırlı ve ısrarcıdırlar. Peygamberi ve zamanın imamını kabul etmeyen diğer grup ise bu zulümleri ve adaletsizlikleri Allah adına işlediklerini ifade etmektedirler.⁵⁰

Khan'a göre mehdinin ortaya çıkışı sırasında birçok mucize ve kozmik olay yaşanmıştır. Bu hadiseler Hz. Muhammed dünyaya geldiğinde de yaşanmıştı. Örneğin, Vakıa sûresinin 76. ayetinde *فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ* “Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim.” Hz. Muhammed doğduğunda birçok yıldızın kaydığı, mehdi ortaya çıktığı esnada da buna benzer hadiselerin yaşanacağı haber verilmektedir.⁵¹ Felak sûresi 4. ayetin tefsirinde *ğâsik/ غَاسِقٍ* Ay tutulmasından bahisle, bu ayette mehdinin gelişi sırasında ay ve güneşin tutulacağı haber verilmektedir. Ay tutulması sırasında çöken karanlıkla, mehdinin gelişine kadar insanlığın manevi bir karanlık içinde yaşayacağı kastedilmektedir.⁵² Kıyame sûresinin 10. ayetinde vadedilen mesihin zuhur edişi esnasın-

⁴⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 721.

⁵⁰ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 721-722.

⁵¹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1014.

⁵² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1204; Gulam'ın kurtarıcı olarak gelişi ile ilgili sadece Kur'ân'dan değil İncil'den Hz. İsa'nın gelişiyle ilgili ayetlerin yorumlanmasından ibaret olduğu görülmektedir. İsa'nın gelişi sırasında bazı olağan üstü olaylar gerçekleşeceğini, (Matta, 24:29) Güneş'in ve Ay'ın tutulması, karanlığın çökmesi, dünyanın durumunun gittikçe kötüye gitmesi gibi tasvirler Gulam'ın mehdiliği ile ilgili kullanılmıştır. Sami Baybal, *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü* (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 73.

da ramazan ayında ay ve güneşin tutulacağı haber verilmektedir. Nitekim bu olayın 1894 yılında Mirza Gulam Ahmed'in mehdiliğini ilan ettiğinde gerçekleştiği belirtilmektedir.⁵³

Kādiyânîlere göre, bu tür olaylar Kur'ân ve hadislerde yer aldığı için mehdilik inancı bir iman meselesidir. Kur'ân mealinin birçok yerinde peygamberlere iman ile doğrudan mehdilik inancı kastedilmektedir. Örneğin, peygamberlere iman etmeyenler cehennemliktir. Burada vurgulanan, peygamberlik misyonuna iman etmeyenlerin cehennemlik olduğudur. Bu misyonda Müslümanların, peygamberden sonra gelecek kurtarıcıya da inanması gerektiği anlamı çıkmaktadır. Bu durumda mehdiyi kabul etmeyenler peygamberi de kabul etmemiştir ve dolayısıyla cehennemliktirler.⁵⁴ Khan, Taha sûresinin 62. ayetindeki *لَا تَقْرُؤُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْجَنَكُمْ بِعَذَابٍ* "Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır." beyanla ilgili olarak Allah'ın gönderdiği peygamberi ve müceddidi yalanlayanları helak edeceğini zikretmektedir.⁵⁵

Mealinde yer alan bilgilere göre mehdinin gelişi İslam'ın zaferidir. Bu zafer iki kere tekrarlanacaktır. İlk olarak Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi ve İslam'ın geniş bir alana yayılması büyük bir başarıdır. Bu ilk zaferden sonra dünyada büyük değişiklikler olacak ve zulüm artacaktır. Bu aşamadan sonra İslam'ı tüm insanlara yaymak için fırsat doğacaktır. Bu dönemde mehdinin zuhur etmesiyle ikinci zafer elde edilecektir.⁵⁶ Tekvir sûresi 19. ayetinde *وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ* "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki," ifadesi İslam dini için ikinci şafağın müjdesidir ve mehdinin zuhurunun nişanesidir.⁵⁷ Mehdinin gelişi, İslam'ın zaferi olacaktır. Muhaliflerin tuzak ve kiskançlıklarından korunmak için *Flak ve Nas/Muavvizeteyn* sûrelerinin okunması gerekmektedir.⁵⁸

⁵³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1108.

⁵⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1056.

⁵⁵ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 566.

⁵⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1135.

⁵⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1137.

⁵⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1204.

3.3. Mesih/Mehdi ile İlgili Kur'ân'da Yer Alan İbareler

Khan'a göre, Yasin sûresinin 21. ayetinde *وَجَاءَ مِنْ أَفْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ* "şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi" ibaresi gelen kişinin mesih/mehdi olduğunu haber vermektedir. Ayetin devamında *يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ* "Ey kavimim! Bu elçilere uyun." ibaresi yer almaktadır. Gönderilene mehdiye de itaat edin. Dolayısıyla mehdiye uymak, Kur'ân'ın emridir.⁵⁹

Khan, Saf sûresi 7. ayetini kutsal kitaplarda müjdelenen Hz. Muhammed ve mehдинin geliş şekline tefsir etmiştir. Tevrat ve İncillerde de Hz. Muhammed ve mehдинin geleceği müjdelenmiştir. Tevrat'da "Muhammed" peygamberin, İncil ise Ahmed'in geleceğini haber vermektedir. Bu iki isim Hz. Muhammed'e aittir ve Hz. Muhammed'in, dünyada iki defa geleceğini haber vermektedir. İlk geliş Hz. Muhammed'in hayatta olduğu en büyük ve en güçlü evredir. İkincisi, İslam'a yeni bir ivme kazandıracak olan onun hizmetçisi mehдинin aracılığıyla gerçekleşecektir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Benimle onun arasında hiçbir peygamber yoktur.⁶⁰ Yemin ederim ki o, kendisini imamınız olarak takdim edecektir."⁶¹ Khan'a göre asıl soru, neden Hz. Musa'nın Muhammed'i; Hz. İsa'nın Ahmed'in gelişini müjdeliğidir? Sorunun cevabı, Hz. Musa'nın şeriat sahibi olması, Hz. İsa'nın ise şeriat sahibi olmamasıdır.

Khan'a göre, Hz. Musa peygamberin büyüklüğünü gösteren Hz. Muhammed ismini kullanmış, Hz. İsa ise yeni bir şeriatı getirmediği için Ahmed adında bir peygamberin geleceğini haber vermiştir. Bunun için Hz. Muhammed ümmetini sürekli Hz. Musa'nın ümmeti ile karşılaştırmış ve şöyle buyurmuştur: "Tıpkı bir ayakkabının diğer ayakkabıya benzediği gibi, ümmetim de Yahudilere benzeyecektir." Khan, devamında Hz. Musa'nın son döneminde insanların büyük ve korkunç suçlar işlediklerini aktarmaktadır. Hz. Muhammed'in ümmetinde insanlar da aynı suçları işleyecek ve işliyorlar. Suçlar aynı olunca ilaç da aynı olmaktadır. Mesih/mehdi ortak amaç için Hz. Muhammed'in ümmetinin içerisinde kendi adıyla tecelli edecektir. O ne yeni din ne de yeni şeriat getirecektir. Ayın, güneşin ışığından beslendiği gibi Ah-

⁵⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 812.

⁶⁰ Müslim, "Fezâil" (No. 143).

⁶¹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1043.

med de Hz. Muhammed'in ışığıyla beslenecektir. Kur'ân'a göre Hz. Muhammed ışık saçan bir güneştir. Hz. Muhammed'in hizmetçisi olan mesih geldiğinde güneşin nuruyla aydınlanır ve o nuru dünyaya saçar. Bunun için Furkan sûresinin 62. Ayetinde *sırâcen/ سِرَاجًا* kendi ışığına sahip güneşi ifade eder. Kendi ışığına sahip olmayan ay ise mehdiyi temsil etmektedir.⁶² Khan'a göre görevi Hz. Muhammed'i yüceltmek olan birisi Hz. Muhammed'in rakibi olmaz. Hz. Muhammed'in hizmetçisi olan mesih/mehdinin, onun şeriatını ve dinini yüceltmekten başka işlevi yoktur.⁶³

Bütün bunlardan Khan'ın, Gulam Ahmed'i Hz. Muhammed'in rakibi olarak görmediği anlaşılmaktadır. Onu peygamberlik misyonunun tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul etmektedir. Bunun için peygamberden sonra bir müceddid, mehdi veya mesihin geleceğini zikretmektedir. Onun gelişi Hz. Muhammed'in ki gibidir. Bu da onun peygamberlik misyonuna talip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

3.4. Khan'a Göre Mesih/Mehdi'nin Gelişi ile İlgili Kavramlar

Kâdiyânîlikte *sâ'at* السَّاعَةَ ifadesi⁶⁴ iki anlam taşır: Birincisi kıyamet ve hesap günüdür. İkincisi ise bu dünyada bir millete yönelik tehdidinin gerçekleşmesidir. Mevlana Muhammed Ali'nin tefsirine göre Ahzab sûresinin 63. ayetindeki *sâ'at'* kelimesinden maksat, inkarcıların dünyada helak edilmiş vaktidir. Muhammed sûresinin 18. ayetinde geçen *sâ'at* kelimesi ise kâfirlerin helak edilip iktidarlarının sona ermesidir. Ayette geçen "alametler"den maksat ise İslam'ın yayılması ve kâfirlerin bunu engellemeye yönelik çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasıdır.⁶⁵ Muhammed Ali'yi örnek vermemizin sebebi

⁶² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 664.

⁶³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1044.

⁶⁴ Kur'ân'da *sâ'at* kelimesi hakkında bk. Bekir Topaloğlu, "Sâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/322.

⁶⁵ *Sâ'at* kelimesine ilişkin bu yorumunu Kamer sûresinin 45. ayetin tefsirinde şöyle gerekçelendirmiştir: Bedir günü Müslümanlar güçlü düşmanlar tarafından tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sırada Hz. Peygamber Müslümanların kurtulması için dua etmiş ve bu duasında, 'O topluluk yakında bozguna uğrayıp arkalarını dönüp kaçacaklar. Hayır, *sâ'at* onların görecekları azabın vaktidir. Çünkü *sâ'at* (o zaman çecekları azap) çok daha korkunç ve dayanılmaz olacak' mealindeki Kamer 45-46. ayetlerini okumuştur. İşte bu da göstermektedir ki *sâ'at* kelimesi gerek Kur'ân gerek Hz. Peygamber tarafından kâfirlerin mağlup olacakları zaman anlamında kullanılmıştır. Hadiye

Zakaria Khan'ın Arnavutça mealinin Muhammed Ali'nin tercümesi olmadığını göstermektedir. Çünkü Muhammed Ali'ye göre *sâ'at* kelimesinin birçok anlamı olsa da o bu kelimeyi Khan gibi yorumlamaz. O, mealinde *sâ'at* kelimesini mezhebinin görüşlerine bağlı kalarak bâtını yorumlar ve buradan mehdi/mesihin kastedildiğini söyler. Khan, bu kavramı, Zuhruf sûresinin 61. ayetinde geçen *وَإِنَّهُ لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ* ibaresini "O, (Hz. İsa) *sâ'at*in müjdeleyicisi olacaktır." anlamında diğer, *هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ* ayetini ise "O halde (ey insanlar) ondan şüphe etmeyin ve ona uyun, çünkü o, doğru yoldur." şeklinde tercüme etmektedir. Khan, bu ayetin hem tefsirini hem de tercümesini mezhebi saiklerle yapmaktadır. Ona göre bu ayet kıyametle değil müceddidin ve mehdi/mesihin ikinci gelişiyile ilgilidir.⁶⁶ Buradaki *sâ'at*, büyük devrimin gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. Çünkü Hz. Muhammed, mehdinin kıyametten önce ortaya çıkacağını haber vermiştir. Khan'a göre bazı alimler *sâ'at* ibaresinin Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili olduğunu dile getirmişlerdir. Onun gelişiyile büyük devrimler yapılmıştır. Ancak alimlerin çoğuna göre *sâ'at* ibaresi -Hz. Muhammed'in yolunu devam ettiren mehdi/mesih ile ilgilidir. Burada adaletsizliklerin, haksızlıkların, çekişmelerin olduğu ve Allah'a ibadet edilmeyen bir zamanda kıyametin geleceği bildirilmektedir.⁶⁷

Khan'a göre Necm sûresinin 1. ayetindeki *en-necm النّجْم* ibaresi yıldız anlamına gelir. Özel isim olarak da "belirli bir dönemde öne çıkan kişi" için kullanılır. Bazı alimlere göre bu Hz. Muhammed'in şu uyarısını ifade eder: "Eğer din, Ülker Takımyıldızında bile olsaydı, Fars'tan bazı kimseler ona ulaşım alabileceklerdi."⁶⁸ Bu kişinin mehdi olduğunu haber vermektedir.⁶⁹

Ünsal, *Tefsirde heterodoksi: Kâdiyânîlik ve Kur'ân* (Ankara: Ankara Okulu Yayinlari, 2011), 104-105.

⁶⁶ Muhammed Ali'ye göre buradaki *sâ'at* kelimesi İsrailoğulları'ndan peygamber gönderme geleneğinin son bulduğuna işaret eder. Matta: 21/43'de, "Tanrı'nın egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştirecek bir ulusa verilecek" şeklindeki ifade de bu yorumu desteklemektedir. bk. Maulana Mhammed Ali, *The Holy Qur'an* (Lahore, 1935), 962-963, [61a]; Ünsal, *Tefsirde heterodoksi: Kâdiyânîlik ve Kur'ân*, 105.

⁶⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 915.

⁶⁸ Buhari, "Tefsir" 62, (No. 4897); Tirmizi, "Tefsir" 44, (No. 3261).

⁶⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 985, 1048.

Khan, Kur'ân'daki birçok ibarenin mehdinin gelişiyile ilgili delil olduğunu öne sürmektedir. Bunlar arasında, *âharîne* أَخْرَيْنَ ibaresi de yer almaktadır. Cuma sûresinin 4. ayetinde geçen bu ibare, Hz. Muhammed'den sonra mehdinin zuhur edeceğini haber vermektedir. O halde *âharîne* ile kastedilen sonraki topluluk, Allah'ın ahir zamanda göndereceği mesih/mehdidir.⁷⁰ Ebu Hureyre'den nakledilen rivayete göre, Ebu Hureyre: “bir gün Hz. Peygamber ile oturuyorduk. Aramızda bazı sahabiler ve Selman-ı Farisi'nin bulunduğu ortamda Hz. Peygamber'e Cuma sûresi indirildi. Ardından Hz. Peygamber sûreyi bize okudu, 4. ayette geçen *âharîne* ifadesinden kimlerden bahsedildiğini sordum. Hz. Peygamber de elini Selman-ı Farisi'nin omzuna koydu ve yukarıda aktarılan Ülker Takımyıldızı ile ilgili rivayeti nakletti.” demiştir.⁷¹ Khan'a göre bu rivayet mehdiyi işaret etmekte ve onun Farisi soyundan geleceğini haber vermektedir.⁷²

Khan'a göre mehdinin gelişine delil teşkil eden ibarelerden birinde *âhir* ifadesi yer almaktadır. Ona göre Kur'ân'da, *âhir* kavramıyla *yekîn*/يَقِينٍ ve *îmân*/إِيمَانٍ kelimeleri kullanılmaktadır. Yani mehdiye inanmak iman meselesidir. Ahiretle birlikte *yekîn* kullanılması gelecekte yaşanacaklar ve ortaya çıkacaklarla ilgilidir. Khan'a göre müminlerin sürekli *yekîne* inanmaları gerekmektedir. Çünkü bu hem iman meselesidir hem de İslam'ın zaferine inanmaktır. İslam'ın zaferi ahirette değil bu dünyada tecelli edecektir.⁷³

Khan'a göre *âhir* kavramının yedi anlamı vardır; bu anlamlardan biri de Duhâ sûresinin 5. ayetinde geçen *مِنَ الْأُولَى* “elbette senin için işin sonu öncesinden daha hayırlı olacaktır.”⁷⁴ ayetidir. Bu, zaferin ahirette değil dünyada gerçekleşeceğinin müjdesidir.⁷⁵ Ayrıca Vakıa sûresinin 13-14. ayetlerinde *تِلْكَ مِنَ الْأُولَىٰ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ* “onların bir kısmı öncekilerden bir kısmı da son-

⁷⁰ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1047.

⁷¹ Buharî, “Tefsir” 62, (No. 4897); Tirmizi, “Tefsir” 44, (No. 3261).

⁷² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1048.

⁷³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 7.

⁷⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1172.

⁷⁵ Khan bu görüşü temellendirmek için Peygamber'in hadislerine atf yaparak İslam'ın misali yağmur gibi olduğunu zikreder. Yağmurun başlangıcı mı yoksa sonu mu daha hayırlı olacağını kimse bilemez. Khan'a göre hadiste İslam'ın iki zaferinden bahsetmektedir. Ancak ikinci zafer ilkenden daha büyük olacağı açıktır. İşte Peygamber burada İslam'ın ilk aşamasını son aşamasıyla karşılaştırmaktadır. bk. Khan, *Kurani i Shenjtë*, 7.

rakilerdendir.” ve aynı sûrenin 39-40. ayetlerinde *ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ* “Onların bir kısmı öncekilerden, bir kısmı da sonrakilerdendir.” ibareleri bâtinî bir mesaja sahiptir ve sonrakilerin öncekilerden hayırlı olduğunu ifade etmektedir. Bu ayetler İslam’ın zaferini ve mehdinin gelişini müjdelemektedir.⁷⁶ Bu zafer “İslam’ı bütün dinlere üstün kılacaktır.” müjdesini vermektedir. Dinin tamamlanması da mehdinin gelişiyile mümkün olacaktır.⁷⁷ Khan’ın yorumuna göre Tevbe 33. ayetindeki ibarelerde, va’ad edilen kişi bütün dinlerin geleceğini söylediği kurtarıcı olan mesihdir.⁷⁸ Dolayısıyla *âhir* ibaresi âhir zamanı ifade etmektedir. Bunun da iki merhalesi vardır. Birincisi Hz. Muhammed’in, ikincisi mehdinin gelmesidir. Mehdi sonuncu olduğu için dinin tamamlayıcısıdır ve öncekilerden daha hayırlıdır.⁷⁹

Khan, Bakara sûresinin 5. ayetinde yer alan *âhir* kelimesinin iki anlama geldiğini belirtmektedir. Birincisi *ahiret hayatı*, ikincisi ise *gelecekte haber vermek* anlamındadır. İkinci anlamda ortaya çıkacak mücedditten söz edilmektedir. Bu durumda vadedilen mehdi ve mesihdir.⁸⁰

Kâdiyânî mezhebine göre Kur’ân’da mehdinin zuhuru ile ilgili yer alan en önemli kavramlardan biri *şâhit* شَاهِد’tir. Bunun için her peygamber veya müceddid *tanıktır/şâhittir*. Buruc sûresinin 4. ayetinde yer alan *وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ* “Tanıklık edene ve edilene.” ifadesi Allah’ın varlığına şehâdet etmektedir. *Şâhit* Allah’ın kanunlarına da tanıklık eder; bu kişi aynı zamanda kendisine tanıklık edilen *meşhûd* مَشْهُود konumundadır. Bu durumda *şâhit*, vadedilen mesih ve beklenen mehdinin kendisidir, *meşhûd* ise Hz. Muhammed’dir. *Şâhit* Hz. Muhammed’in peygamberliğine tanık olduğu gibi onun yolunda olduğuna kendisi de tanık olmaktadır.⁸¹ Hud sûresinin 18. ayetinde *şâhidun minhu* شَاهِدٌ مِنْهُ ibaresi ile kastedilen kendi içinizden bir peygamberin başka bir peygambere müjdelemesidir. Bu durumda Hz. Musa’nın *şâhidi* Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed’in *şâhidi* ise onun tarafından müjdelenen kimsedir, bu durumda mehdi/mesihdir. Khan’a göre bize muhalefet edenler Hz. Muhammed’den

⁷⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 7.

⁷⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1043.

⁷⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 339.

⁷⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 7.

⁸⁰ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 6.

⁸¹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1148.

sonra başka peygamber gelmeyecek diyenler ise onun *şâhidi* kim olacak sorusuna cevap veremezler. Ayette bahsedilen *şâhit* sıradan birisi değildir. Bu kişi eğer Allah tarafından gönderilmiyorsa nasıl *şâhitlik* yapabilir? Burada söz edilen *şâhit* Kur'ân ve Hz. Muhammed tarafından müjdelenen mehdidir. Hz. Muhammed'i müjdelediği bu kişi, İslam'ın yozlaştığı ve gerilediği zamanda zuhur edecektir.⁸²

Sünni tefsir geleneğinde *şâhid ve meşhûd* kavramlarıyla ilgili farklı yorumlar olsa da hiçbiri mehdiyle ilgili değildir. Örneğin, Mâtürîdî bu ayeti dört farklı şekilde yorumlamıştır. Birinci yoruma göre *şâhid* bizzat Allah Teâlâ'dır. *Meşhûd*, tanıklık eden yaratılanlardır. İkinci yoruma göre *şâhid* Hz. Peygamber, *meşhûd* da onun ümmetidir. Üçüncü yoruma göre ise bu kavramları tamamen te'vil ederek *şâhid* insanların amellerini kaydeden kirâmen kâtibin melekleridir. *Meşhûd* da kendisine tanıklık edilen ve amelleri yazılan insanlardır. Dördüncü yorumda ise *şâhid* Cuma günü, *meşhûd* ise Arafat'tır. Bu yorumların kurtarıcı fikriyle ilişkili olmadığı görülmektedir.⁸³

Khan'ın, kurtarıcı olan kişinin sadece müceddid olmayacağını söylemiştir. Tarih boyunca birçok müceddid gelip geçmiştir. Ancak, Allah sadece bir *şâhit*'ten bahsetmektedir. Bu da bir kişinin olacağı anlamına gelir. Ona göre Ahmediyye Cemaati'nin kurucusunun verdiği mücadeleyi başka hiçbir müceddid vermemiştir. Dolayısıyla çağın kurtarıcısı Müslümanların mehdisi, Hıristiyanların mesihi, Budistlerin kışnası ve Hinduların avatarı bu cemaatin lideri mehdidir. Bütün dinlere ayrı kurtarıcılar gelmeyeceğine göre İslam dinini temsil eden ve aynı zamanda müceddid ve *şâhit* olarak gönderilen bu cemaatin lideri Mirza Gulam Ahmed bu yüzyılın kurtarıcısıdır.⁸⁴

Khan'a göre mehdinin *şâhit* olarak gönderilmesi Hz. Muhammed'in peygamberliğini gölgelemez, aksine bu, onun Allah tarafından gönderildiğinin delilidir. Nitekim Hud sûresinin 18. ayetini *أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ* "Rabbinden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (yalancı) ötekiler gibi olur mu? Bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit izliyor." şeklinde tercüme etmiştir. Khan, Hz. Muhammed'in sahih peygamber olduğunun delilinin, Allah tara-

⁸² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 391.

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, 17/159.

⁸⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 391, 1148.

findan gönderilen *şâhitin* şahitliğine bağlı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kemale ermesi onun mehdii haber verme-siyle ilgilidir. Ayette Hz. Muhammed'in peygamberliği ispat edilirken üç de-lilden bahsedilmektedir:

1. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Allah tarafından verildiği açıkça belirtilmektedir,

2. Hz. Muhammed'in, Allah tarafından gönderildiğini ispat edecek kişi Allah'tan gönderilen *şâhittir*,

3. Tevrat'ta va'ad edilen kurtarıcı *şâhittir*.⁸⁵

Khan, mehdinin gelişinin delillerinden birinin de *fecr* olduğunu belirtmiş-tir. Ona göre, bu ibarenin zahiri anlamı Hz. Muhammed'in Mekke'den Medi-ne'ye hicretidir. Mekke'deki uzun, karanlık ve işkence döneminin sona erdi-ğinin habercisidir. Bâtnî anlamı ise İslam'ın yeni şafağı olan mehdinin gelişi-dir. Fecr sûresinin 2. ayetinde "on gece", *وَأَيَّالٍ عَشْرٍ* Mekke'de Müslümanların on yıl maruz kaldığı zulüm kastedilmektedir. Bu ayetin ikinci yorumu ise vade-dilen mesih/mehdinin gelişinden önce Müslümanların on asır yaşadığı sıkın-tılı dönemi anlatmaktadır.⁸⁶

Khan'a göre Saff 7. ayette yer alan *فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ* "Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim. Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, "Bu (kanıtlar) besbelli bir bü-yü!" dediler." İfadeler, Hz. Muhammed'i değil mehdii müjdelemiştir. Hz. Muhammed insanları İslam'a davet etmiş ve kimse onu İslam'dan sapmakla eleştirmemiştir. Bu ayet, mehdii yalanlayanları Allah'ın helak edeceğine dair va'adidir. Kendini Allah'ın elçisi ilan eden mehdi, Müslümanlardan bir kıs-mının onu yalanlayacaklarını ifade etmiştir. Hatta bazı insanlar onu İslam'dan sapmış olarak görecektir.⁸⁷ Khan, Saff sûresinin 8. ayetini *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ* "Allah'a asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir?" şeklinde tercüme etmiştir. Ona göre bu ayet, mehdi/mesih

⁸⁵ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 391.

⁸⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1159.

⁸⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1044.

geldiğinde ona karşı çıkılacağı ve onu Müslüman kabul edilmeyeceğini haber vermektedir. Bunun için bu insanlar onu İslam'a davet edeceklerini söylemektedir.⁸⁸ Khan'a göre burada verilen mesaj, Hz. Muhammed'in ümmetinden büyük bir müceddidin gelişidir. O, Saff sûresinin 10. ayetini هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَبَيْنَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ "Peygamberini hidayet ve hak din üzere gönderen Allah'tır. O, İslam'ı bütün dinlere üstün kılacaktır." şeklinde tercüme etmiştir. Burada mehdinin gelişiyile İslam'ın zafere ulaşacağı müjdenmiştir.⁸⁹

Khan, mehdiyle ilgili ayetlere bâtinî yorumlar yapmış ve bu konuda yeni bakış açıları ortaya koymuştur. Bu örneklerden biri, İbrahim'in Allah'a ölüleri nasıl dirilttiğini sormasıdır. İbrahim'in, her ne kadar bu konuda şüphesi yoksa da kalbinin tatmin olması için bunu görmek istemiştir. Allah'ın فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ "dört kuş al", sözü onun neslinin dört kez yükselip düşeceğini göstermektedir. Bu durum İsrailoğulları arasında iki kez gerçekleşmiş, Hz. Peygamber'in ümmetinde de iki kez gerçekleşecektir. İlk olarak, bu Bağdat düştüğünde gerçekleşmiştir. Khan bununla muhtemelen Moğol istilasını kastetmektedir. Bu dönemde Müslümanlar ciddi zarar görmüştür. Ancak Moğollarından bir kısmı İslam'a geçmeleri nedeniyle Müslümanlar tekrar güçlenmiştir. İkincisin de günümüzde tecelli etmiştir. İslam'ın tekrar güçlenmesi vad edilen mesih/mehdinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşecektir.⁹⁰

3.5. Mesihanik Nebi ve Peygamberlik İddiası

Gulam Ahmed nebilikle ilgili fikirlerini 1901 yılında açıkça ilan etmiştir.⁹¹ O, Kurban Bayramı namazında bir hutbe okumuştur. Arapça okuduğu hutbesinin, Allah'ın vahyi olduğunu iddia etmiş ve bunun benzerinin yapılmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Sonra arkadaşları hutbesini Urduca'ya çevirmiş ve cemaate okumuşlardır. Bu sırada Gulam Ahmed, iftiharla secdeye kapanmış ve şükretmiştir. Secdeden başını kaldırdınca: "Şu anda, kırmızı hatla yazılmış ve onun kabul edildiğini bildiren kutlu bir söz gördüm..."⁹² Gulam

⁸⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1044.

⁸⁹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1045.

⁹⁰ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 82.

⁹¹ Gulam Ahmed, "The Messenger of the Latter Days", 14,18,21-22; Mirza Gulam Ahmed, *A Misconception Removed* (UK: Islam International Publications, 2007), 14.

⁹² Fıçlalı, *Kadiyanilik*, 55.

Ahmed, nebilik iddiasında bulunması ciddi tepkiler toplamıştır. Ancak daha sonra bu eleştirileri yumuşatabilmek için Kâdiyânîler, zillî, bürüzî, gayr-i teşriî ve muhaddes gibi ara kavramları kullanmayı tercih etmişlerdir.⁹³

Gulam Ahmed, kendisinin mesihanik bir nebi olduğunu iddia ettiği anlaşılmaktadır. Bu iddialarını özellikle "nübüvvetin sürekliliği"⁹⁴ düşüncesine dayandırmaya çalışmıştır. Nübüvvetin sürekliliği de "Hâtemü'n-Nebiyîn"e verdiği anlamdan çıkmaktadır. Gulam Ahmed "hâtim" ibaresini "hâtem" olarak okumuş ve bunun "sonuncu" değil "mühür" anlamında olduğunu ifade etmiştir. Ayetteki ifadeyi "Muhammed, peygamberlerin mührü", "nebilerin mührü" şeklinde yorumlamıştır.⁹⁵ Bunun için Kâdiyânî mezhebinin Kur'an meallerinde Ahzab sûresinin 40. ayetinde *Hâtemü'n-Nebiyîn* "peygamberlerin mührü" olarak geçmektedir.

Khan'a göre, Gulam Ahmed, Hz. Muhammed'den sonra misyonunu devam ettiren mehdidir. Bütün peygamberler, müceddidler, mehdi ve mesih, Hz. Muhammed'in manevi oğullarıdır. Onun için Kur'an'da yer alan *Hâtemü'n-Nebiyîn* ibaresi son peygamber anlamında değildir. Burada kastedilen, Hz. Muhammed'in peygamberlik halkalarından bir halka olmasıdır. Hz. Muhammed'den sonra gönderilecek müceddid, mehdi ve mesihin de Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmesi gerekir.⁹⁶

Kanaatimizce Khan, *Hâtemü'n-Nebiyîn* ibaresinde çelişkiye düşmektedir. Çünkü önce Hz. Muhammed'i diğer peygamberler ile aynı düzeyde görüp

⁹³ Yasin Doğan, *Kâdiyânîlik ve Gulam Ahmed'in Dini-Siyasi İddiaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 32, 38-39, 118.

⁹⁴ Gulam Ahmed, nübüvvet sürekliliği teorisi nebilğini ispat etmek için kullandığı önemli delillerinden bir olmuştur. Kur'an'da her toplumun peygamberi olacağına dair ayeti onun kesintisiz nübüvvet anlayışını desteklemiştir. Ayrıca bu teoriyi desteklemek için "yaşayan peygamber" görüşü ile desteklemiştir. Hz. Peygamber'in sonsuza dek diri olma teorisi aslında canlı anlamında değil onun mesajı ve misyonu yaşaması bakımında diri olması gerekir. Onun yaşamasının ise ancak kendisinden sonra nebi gelmesiyle söz konusu olabileceğini iddia etmiştir. Gulam Ahmed, *The Essence of Islam*, 4/131-132; Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedilerin Mirza Gulam Ahmed Telakkisi*, 263-266.

⁹⁵ Gulam Ahmed, *The Essence of Islam*, 4/223, 245-255; Gulam Ahmed, *A Misconception Removed*, 15, 18; Mahmud Ahmed, *Ahmediyet'e Davet*, çev. Raşit Paktürk (Surrey: Islam International Publications, 2013), 58.

⁹⁶ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 779.

peygamberlerin bir halkası olarak değerlendirdikten sonra, *Hâtemü'n-Nebiyîn* ile kastedilenin diğer peygamberlerden en büyük ve en kâmil olduğunu söylemesi bir çelişkidir.

Kâdiyânîler, Allah'ın bütün peygamberlerle ahit yaptığını iddia etmişlerdir. Hz. Muhammed, bu ahiti *Misâku'n-Nebiyîn* olarak isimlendirmiştir. Kur'ân ise bu ahitleşmenin içeriğiyle ilgili bilgi aktarmıştır. Allah, peygamberlere *şeriat* ve *hikmet* verdiğini ve kendilerinden sonra gelecek peygamberleri haber vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Kur'ân'da "bu sözü sizden aldık"⁹⁷ ifadesinden Hz. Muhammed'in de buna tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bütün peygamberler kendinden sonra gelecek peygamberi kabul etmiş ve ona yardım etmiştir. Buna uyan Hz. Muhammed kendinden sonra mesih/mehdinin geleceğini müjdelemiştir. Khan'a göre Hz. Muhammed, mesih/mehdiyle ilgili sadece müjde vermekle kalmamış, o geldiğinde bütün zorluklara rağmen ona iman edilmesi ve yardımcı olunmasını emretmiştir.⁹⁸

Khan, Hz. Muhammed'in tüm insanlar için gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylemiştir. A'raf sûresinin 36. ayetinde yer alan رُسُلٌ مِّنْكُمْ *nun* Arapça dil bilgisine göre *nuni sekîledir*. Anlamı ise *rusul* kesinlikle gelecektir. Ayette yer alan bu ifadeye göre, Hz. Muhammed'den sonra peygamberler gelecek, ancak yeni bir şeriat ya da yeni bir din getirmeyeceklerdir. İslam içinde gelen peygamber Hz. Muhammed'in ümmetinden olacak ve kendini topluma tanıttacaktır. Bu durum tıpkı Hz. İbrahim ve Hz. Musa'dan sonra birçok nebinin gelmesine benzemektedir. Hz. İbrahim ve Hz. Musa kendinden sonra büyük müceddidlerin geleceğini müjdelediği gibi Hz. Muhammed'den sonra da müceddidin gelmesi doğal bir husustur. Kendisi bunu şu şekilde haber vermiştir: "Ümmetimin alimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir."⁹⁹ Ayrıca her asrın başında Allah'ın bir müceddid göndereceğini söylemiştir.¹⁰⁰ Khan'a göre Hz. Muhammed'den sonra başka peygamberin gelmeyeceğini iddia edenler,

⁹⁷ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 272.

⁹⁸ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 769.

⁹⁹ Ebû Davud, "İlm" 19, (No. 3641), Tirmizi, "İlm", 39, (No. 2676).

¹⁰⁰ Ebû Davud, "Melâhim" 33, (No. 4291).

inançlarıyla çelişmektedirler. Çünkü başka peygamberin gelmeyeceğini söylerken Hz. İsa'nın gelişini beklemektedirler.¹⁰¹

Khan'a göre A'raf sûresinin 35. ayeti "Ey Âdemoğulları! İcinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini islah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." âyeti, başka bir peygamberin geleceğinin delilidir. Eğer Hz. Muhammed'den sonra ne peygamber ne imam ne de müceddid gelmezse Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın, Hz. Muhammed'den daha büyük peygamberler olmaları gerekirdi. Sonradan gelen yüzlerce peygamber Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın yolunu kalıcı yapmışlardır. Hz. Muhammed için bu durumun gerçekleşmemesi onun yolunun kalıcı olmaması ve yaşam biçiminin gelecek nesillere aktarılmamasını gerektirirdi. Bu durum, onun peygamberlik misyonuyla ters düşmektedir.¹⁰²

Khan'ın, Gulam Ahmed'in peygamberlik iddiasıyla ilgili ayetlerdeki bazı ibarelere, bâtinî yorumlar verdiği görülmektedir. Örneğin, Rum sûresinin 57. ayetinde geçen *يَوْمَ الْبَعْثِ* *diriliş günü* ibaresiyle haşir günü değil, Peygamber veya müceddidin gönderilmesi anlatılmaktadır.¹⁰³ Kaf sûresinin 16. ayetinde geçen *haleknâ/ خَلَقْنَا* (yaratık) ibaresi sıradan bir yaratılış değil, bir peygamberin gelişi ve onun getirdiği manevi uyanış ve devrim anlamındadır. Mürselat sûresinin 12. ayetindeki *وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِنَّتْ* "Bütün peygamberler tayin edilmiş vakitlerinde gönderilecekleri zaman." ifadesi kurtarıcının Gulam Ahmed olduğunu ve onun geleceği zamanı bildirmektedir. Gulam Ahmed'in diğer peygamberlerle ortak yönü onun peygamberlerin isimleriyle müsemma olmasıdır.¹⁰⁴

Gulam Ahmed, İslam inancının önemli itikadi konularından biri olan nübüvvet konusunda bazı iddialarda bulunmuştur. İslam mezhepleri Hz. Peygamber hakkında birçok farklı görüşlere sahip olmasına rağmen Hz. Muhammed'den sonra "nebevi vahye" mazhar birinin gelmeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Gulam Ahmed'in iddiaları bu açıdan heretik olarak değer-

¹⁰¹ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 272.

¹⁰² Khan, *Kurani i Shenjtë*, 272.

¹⁰³ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 753.

¹⁰⁴ Khan, *Kurani i Shenjtë*, 1118.

lendirilmiş ve mezhebi Kâdiyânîlik, İslam dünyasında “din dışı” olarak kabul edilmiştir.

Sonuç

Balkan ülkelerinde Kâdiyânîlik mezhebinin davetçilerinin izlerine 19. yüzyılın başlarından itibaren rastlanmaktadır. Kâdiyânî davetçiler Balkanlar da hem halka hem de akademik dünyaya yönelik faaliyetler yürütmüşlerdir. Halka yönelik sosyal faaliyetlerin yanında kitap, dergi ve broşür gibi çalışmalar yayımlamışlardır. Bunlardan en önemlisi Muhammed Zakaria Khan'ın Arnavutça Kur'ân meali olmuştur. Khan'ın amacı bu çalışmayla Gulam Ahmed'in din konusundaki iddialarını ispatlamaktır.

Gulam Ahmed kendisini ilk olarak müceddid şeklinde tanımlamıştır. Onun iddiası Allah'ın emri ve ilahi seçilmişlik düşüncesine dayanmaktadır. Khan'a göre bu, ona Allah tarafından verilen bir görevdir. Bu durumu vehbî olarak değerlendiren Khan bu yöndeki inancını ayetlerle temellendirmeye çalışmıştır. Khan'a göre dünyadaki düzen bozulduğunda Allah her bin yılda bir müceddid göndermiştir. Son müceddid ise Gulam Ahmed'dir.

Khan, Gulam Ahmed'in müceddidlikten sonra dini misyon olarak mesihliği ve mehdiliği içeren mesiyantik iddialarını gündeme getirmiştir. Mesiyantik söylemde “kurtarıcı” profili karşımıza çıkmaktadır. Bu kurtarıcı inancı, hemen hemen tüm dinlerde gelmesi beklenen mesih ve mehdi inancına dayanmaktadır. Khan, Gulam Ahmed'in mehdilik kimliğini ispat etmek için batinî yorumları esas almıştır. Ayrıca İslam geleneğindeki bazı rivayetleri görüşleri çerçevesinde yorumlamıştır.

Khan'ın en önemli görüşü Gulam Ahmed'in, son peygamber olduğu yönündeki iddiasını desteklemesidir. Khan'a göre Hz. Peygamber, “hâtemü'n-nebiyyîn” son peygamber değil, nebilerin mührü veya halkalarında bir halkadır. Bunun yanında Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmek gerekir. Bunu kabul etmeyen kişi ne müceddid ne mehdi ne de mesih olabilir. Buradaki amaç peygamberlik kapısının kapanmadığına ve Hz. Muhammed'den sonra başka peygamberlerin de gönderilebileceği iddiasına zemin oluşturmaktır.

Gulam Ahmed'in peygamberlik iddialarına yönelik diğer mezheplerden ciddi tepkiler gelmiştir. Bunun için Kâdiyânîler, zillî, bürüzî, gayr-i teşriî ve muhaddes gibi ara kavramları kullanmayı tercih etmişlerdir. Khan ise Arnavutça mealinde ara kavramları kullanma ihtiyacı hissetmemiştir. Ona göre Hz. Muhammed'in "hâtemü'n-nebiyyîn" olması Gulam Ahmed için bir engel teşkil etmez. Çünkü kendisi Hz. Muhammed'in yansıması ve gölgesidir. Güneş Hz. Muhammed'i temsil ediyorsa Ay mehdiyi temsil etmektedir. Ay, Güneş'ten nasıl ışık alıyorsa mehdi de Hz. Muhammed'in nurundan yararlanarak parlaklığını elde eder. Khan, bu tür yorumlarla vahiy kapısının açık olduğunu Allah'ın dilediği zamanda peygamber gönderebileceğini ileri sürmüştür.

Khan, mealinde Gulam Ahmed'in kurtarıcı ve nebi olduğunu ispat edebilmek için bâtınî yorumlara dayanan deliller ileri sürmüştür. Bu delillere dayanarak, Gulam Ahmed'in seçilmiş bir kişi olduğunu, Allah ve melekler tarafından desteklendiğini söylemiştir. Gulam Ahmed sayesinde İslam üstün gelecektir. Kâdiyânîlik, bu görüşlerle taraftar toplamış, İslam dünyasında ve Balkanlarda varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.

Kaynakça

- Ahmed, Mahmud. *Ahmediyet'e Davet*. çev. Raşit Paktürk. Surrey: Islam International Publications, 2013.
- Ahmet, Aydın. *Şah Veliiyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Algar, Hamid. "İmâm-ı Rabbânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/194-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Baybal, Sami. *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*. Konya: Yediveren Kitap, 2002.
- Behrami, Emin. *Qasje studimore rreth katër përkthimeve të Kur'ânit në gjuhën shqipe*. Prishtinë: Grafika Reznici, 1997.
- Bulgur, Durmuş. "1850-1900 yılları arası Hind Yarımadası'ndaki İslâmî fikir akımları". *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 14 (2002), 109-124.

- Doğan, Yasin. *Kâdiyânîlik ve Gulam Ahmed'in Dini-Siyasi İddiaları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Kadiyanîlik*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Gulam Ahmed, Mirza. *A Misconception Removed*. UK: Islam International Publications, 2007.
- Gulam Ahmed, Mirza. *Barakât al-Dua, Rûhânî Khazâ'in*. London, 1984.
- Gulam Ahmed, Mirza. *Tadhkirah*. Surrey Islam International Publications, 2009.
- Gulam Ahmed, Mirza. *The Essence of Islam*. ed. Munawar Ahmed Saed. çev. Chaudhry Muhammad Zafrullan Khan. UK: Islam International Publications, 2006.
- Gulam Ahmed, Mirza. "The Messenger of the Latter Days". *Review of Religions* 1 (1907), 1-24.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni*. çev. Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Basım, 2021.
- Ibrahimi, Nexhat. "Kadijanistët dhe Ahmedistët". *Edukata Islame* 81 (2006), 245-262.
- Kaya, Eyyüp Said. "Batı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid". *Batı Gözüyle Tecdid İslam Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)*. ed. Nail Okuyucu. 13-35. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Khan, Muhammed Zakaria. *Kurani i Shenjtë*. UK: Islam International Publications, 1990.
- Küçüköner, Halide Rumeysa. *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedîlerin Mirza Gulam Ahmed Telakkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlatü'l Kur'ân*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Mehdiu, Fetî. *Perkthimët e Kuranit në Gjuhen Shqipe*. Üsküp: Logos-A, 1996.
- Mhammed Ali, Maulana. *The Holy Qur'an*. Lahore, 1935.

- Mhammed Ali, Maulana. *The Religion of Islam: A Compherensioe Discussion of The Sources, Principles and Practices of Islam*. Lahore, 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "İslâm Tarihinin Mitolojik Kültürden Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdîlik ve Mehdîci Hareketler". *Beklenen kurtarıcı inancı*. 17-34. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Pašić, Nuriya A. "Ahmadija pokret". *Novi Behar* 22 (1929), 348-364.
- Ramadani, Zymer. "Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur'ân Mealleri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2006), 241-247.
- Sağıroğlu, Ekrem. *İmam-ı Rabbanî Hayatı Cihadı Eserleri*. Yasin Yayınevi, 2007.
- Topaloğlu, Bekir. "Sâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/322. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ünsal, Hadiye. *Tefsirde heterodoksi: Kâdiyânîlik ve Kur'ân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Voll, John Obert. "Tecdid ve Islah Temelleri: 18.ve 19. yüzyıllarda İslâmî Hareketler". çev. Büşra Kaya. *Batı Gözüyle Tecdid İslam Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)*. ed. Nail Okuyucu. 13-35. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Yaşar, Hüseyin. "Kâdiyânîlerin Almanca Kur'ân Tercümeleleri Üzerine Bazı Düşünceler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 193-225.
- Yüksel, M. Şamil. "Şahrüh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti". *Tarih Okulu Dergisi* 2009/V (01 Aralık 2008).
- Zimeri, Jusuf. *Përkthim i falsifikuar i Kur'ânit në gjuhën shqip*. Erişim 25 Şubat 2020. <https://albefonika.com/perkthim-i-falsifikuar-i-kuranit-ne-gjuhen-shqip/>
- "Ahmedijska sekta u Bosni ve Hercegovini". *Ahmedijska sekta u Bosni i Hercegovini*, 2005. <https://forum.klix.ba/religija-f16/ahmedijska-sekta-u-bosni-i-hercegovini-t21657.html>

Humanity First Kosova. Erişim 30 Haziran 2022.
<https://www.facebook.com/HFKOSOVA/posts/pfbid02Sj9gQ5FL5QVQfXcy8AiGsJHwJrXvCBpdnbzmGwbTm16ydyiRtqMjnhx67ugBMZyw1>